

УДК: 159.9(115):159.937.53

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОМПОНЕНТІВ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ
СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ
УПРОДОВЖ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

Бабатіна С.І., к.психол.н., доцент кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування та проведений порівняльний аналіз компонентів темпоральності, зокрема сприйняття і переживання часу у студентів гуманітарного спрямування упродовж навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: компоненти темпоральності, сприйняття, переживання та організація часу, юнацький вік, студенти-психологи.

Аннотация. В статье осуществлено теоретическое обоснование и проведен сравнительный анализ компонентов темпоральности, в частности восприятия и переживания времени у студентов гуманитарного направления на протяжении обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: компоненты темпоральности, восприятие, переживание и организация времени, юношеский возраст, студенты-психологи.

Постановка проблеми. Час пов'язує усі структури нашого життя, це цикл нашого життя, його тривалість, ритм. Час – це цінність, яку ми наповнюємо змістом, сенсом і реалізуємо себе в ньому, час – це енергія нашого життя. Чим частіше ми заглядаємо в майбутнє, тим більше треба встигнути в сьогодні. У сучасному суспільстві багато хто скаржиться на нестачу часу, все більше людей намагається знайти рівновагу між своїми справами і часом. Як організувати своє життя у часі, що таке час? Організація часу особистості припускає узгодження та дозвіл ряду суперечливих тенденцій сучасного світу. Так, наприклад, технічний прогрес, з одного боку, багаторазово використовує біологічні та психічні часові можливості людини (швидкість її інтелекту,

пам'яті, особливостей сприйняття тощо), з іншого – натрапляє на обмеження існуючих природних ритмів організму, швидкості і темпу людини. Час особистості є системотворчим чинником зв'язку природного та соціального у житті людини.

Факт вступу до вищого навчального закладу укріплює віру молодій людині у власні сили і здібності, породжує надію на повноцінне і цікаве життя. Час навчання у виші співпадає з другим періодом юності, який відрізняється складністю становлення особистісних рис. Розвиток особистості студента як суб'єкта навчальної діяльності і майбутнього фахівця є найважливішою задачею вищої освіти.

Для того щоб дослідити особливості формування часових уявлень, сприйняття особистістю себе у часовому континуумі в юнацькому віці, необхідно зрозуміти як ці уявлення формуються та розвиваються в онтогенезі.

Актуалізація феномену психологічного часу у всій його повноті починається лише в підлітковому віці з появою першого часового утворення «почуття дорослості». У дитинстві минуле і майбутнє існують начебто поза свідомістю дитини. Вона усвідомлено живе в сьогоденні, а минуле є доки надбанням батьків, а не її власним. Проте минулі події менше віддалені від «Я» дитини, ніж ті, що відбудуться. Майбутнє нескінченно далеко, воно належить дитині лише формально, проте в підлітковому віці майбутнє набуває значущості. Основною потребою підлітка стає підтвердження власної дорослості, в крайньому випадку, надбання її атрибутів. Йде посиленна проєкція в майбутнє і уперше підліток починає усвідомлювати триєдність модусів часу. На відміну від підлітків та їх спрямованості в майбутнє особливу значущість в юнацькому віці набуває сьогодення, проте зберігається потреба звертатися до майбутнього, що стає особливою формою життя в сьогоденні і визначає форми активності молодих людей у майбутньому.

Д. Ельконін, О. Леонтьєв [1] припустили, що розвиток в онтогенезі, виділення часових періодів їх метричної тривалості і змістовної наповненості необхідно проводити за критерієм діяльності і зміни типів діяльності в кожен

період розвитку. Діяльність підпорядковується відповідній віку часовій послідовності. Періодизація психічного розвитку за Д. Ельконіним розкриває не лише метричні характеристики часової періодизації, але і топологічні властивості – однонаправленість, одновимірність, безповоротність розвитку.. Суб'єктивний час особистості є регулятором самосвідомості під дією якого виробляється стиль поведінки на весь період життя. Сформовані в юності уміння самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції допоможуть у дорослому житті оволодіти навичками організації та планування часу життя, діяльності.

В юнацькому віці формується індивідуальний спосіб організації часу життя, тобто спосіб практичної вольової дії спрямованої на об'єктивні умови і обставини власної життєдіяльності.

Особливості часової психічної регуляції і здатність до сприйняття, переживання та організації часу життя закладена в основі природи психіки людини і розвитку особистості, відмінними рисами цього є лише індивідуальні властивості особистості. Зазначене вище дозволяє стверджувати про актуальність дослідження компонентів темпоральності у студентів різних вікових груп упродовж навчання у вищому навчальному закладі.

Аналіз останніх досягнень та публікацій. Юнацький вік пов'язаний з формуванням активної життєвої позиції, усвідомленням власної значущості. Проблему формування життєвої позиції особистості у різних аспектах досліджували такі відомі вчені як, К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Е.Берн, Л. Божович, М. Кузнецов, В. Панок, С. Рубінштейн, Ю. Швалб та ін. Життєва позиція глибоко пристрасна і вистраждана самим суб'єктом. Вона одночасно продукт і причинна стосунків між людьми. Життєва позиція закріплена в особистісних цінностях усвідомлених і прийнятих людиною загальних сенсах її життя [10]. Сформований у юності світогляд стає визначальним чинником усього подальшого розвитку особистості.

Сучасні дослідження вчених К. Абульханової-Славської, Т. Березіної, А. Болотової, З. Кіреєвої, В. Ковальова, Ю. Клименко, В. Плохих, Н. Потаєнко, Р. Свиначенка, П. Удачиної тощо дозволяють стверджувати про актуальність

дослідження особистості юнацького віку у темпоральному вимірі. Вчених різних галузей дослідження цікавить не лише особистість в цілому, а її організація життя у тривимірному просторі минулого, теперішнього і майбутнього. Часовий фактор є важливою складовою в процесі розвитку особистості на всіх етапах онтогенезу.

Л. Кубліцкене, вивчаючи співвідношення суб'єктивного і об'єктивного часу, дійшла висновку, що особистісна організація часу цілісно може бути вивчена в єдності трьох основних її структурних компонентів – переживання, усвідомлення і часова організація діяльності, вчена виділяє часовий компонент як основний в організації діяльності.

В. Ковальов у дослідженні життєтворчості особистості як різновиду людської темпоральності зазначає, що людина здатна уявити себе одразу у трьох часових вимірах: минуле оцінюється ретроспективно; теперішнє – з позиції «тут і зараз»; майбутнє – перспективно. Вчений підкреслює, що у кожному віковому періоді – дитинстві, юності, зрілості – ця триєдність сприймається, переживається і оцінюється по різному, існування людини у часі як індивіда, суб'єкта та індивідуальності є взаємодоповнюючими складовими у процесі становлення життєтворчості особистості [4].

У вітчизняній психології проблема часу особистості пов'язана з іменами видатних психологів К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, А. Брушлінського, Л. Виготського, В. Ковальова О. Леонтєва, С. Рубінштейна та ін. Розробник культурно-історичної теорії Л. Виготський відмічав, що центральна проблема усієї психології є проблема особистості і її розвитку [2]. Вчений дотримувався системно-структурного підходу до дослідження особистості, суть якого полягала в тому, що особистість розуміється не як сукупність окремих психічних процесів, а як цілісне утворення, що включає безліч взаємозв'язаних характеристик і елементів. Вчений один із перших торкається проблеми взаємодії часу і особистості, вивчаючи темпи, швидкість, ритми, періоди, етапи становлення і розвитку особистості. Індивідуальний розвиток людини згідно теорії науковця одночасно виступає як соціально

обумовлений життєвий шлях людини, та як історія становлення особистості в конкретному суспільстві, що в цілому визначає і структуру життєвого шляху, і його часові характеристики [там само]. Таким чином, автор культурно-історичної теорії обґрунтував вплив соціального та історичного часу на розвиток особистості.

Вивчаючи психологічну структуру особистості, розвиток і функціонування її окремих підструктур і систем в часі Б. Ананьєв запропонував загальну психологічну структуру особистості і упорядкування її функціонування у часі життя.

Досліджуючи особливості суб'єктивного переживання часу І. Ральникова [7] обґрунтовує актуальність вивчення суб'єктивної часової проблематики особистості і зазначає, що особистість одночасно виступає носієм об'єктивно заданого хронологічного часу та суб'єктивно організованого психологічного часу. Відповідно до досліджень вченої, психологічний час виникає в процесі переживання окремою людиною послідовної зміни образів, думок, почуттів відносно об'єктів і явищ зовнішнього і внутрішнього світу. Відмінною рисою психологічного часу є його суб'єктивність, на протигагу хронологічному часу як величині, сталій, об'єктивно заданій. Тривалість хвилини або години в об'єктивному просторі є величина постійна, а в просторі суб'єкта час є величина змінна.

І. Мисик, досліджуючи лінгвістичний час в контексті філософії освіти, зазначає, що час – це той складник «системи координат», поряд із простором і числом, без якого неможливо сприймати, творити світ і орієнтуватися в ньому. Вчена у своїх працях обґрунтувала способи репрезентації часу, співвідносячи їх з поняттям темпоральності як сприйняттям, усвідомленням та переживанням часу.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження у контексті порушеної проблеми є теоретичне обґрунтування та порівняльний аналіз компонентів темпоральності у студентів гуманітарного спрямування, зокрема студентів-психологів у процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження Саме у студентському віці усвідомлення своєї життєвої позиції і своєї перспективної лінії стає актуальним. Студент вже не тільки включає у свою свідомість доросле життя, але реально бере у ньому участь, для нього особливо гостро постають питання вибору свого унікального шляху. «Хто я? Чого я хочу? Що я можу?» – ось найважливіші питання, що постають у цьому віці. У період студентства потрібно навчитися приймати себе, нести відповідальність за свій вибір і рішення. Проте на шляху до цього потрібно набути досвіду і кожен сам повинен аналізувати свої помилки, якщо тільки готовий вчитися на них. І. Кон засвідчує, якщо людина не ставила перед собою головних питань у студентські роки і не знайшла на них відповідей, то вона наражається на небезпеку навіки залишитися у підлітковому віці, і її самооцінка ґрунтуватиметься на думці суспільства або на протистоянні усьому світу. Іноді у молодих людей з'являються сильний страх дорослішання, бажання знову стати маленькими, втекти від проблем, звалити їх на плечі іншої людини.

Слід зазначити, що студентство є складовою частиною молоді, її специфічною групою, що характеризується особливими умовами життя, побуту, праці, суспільною поведінкою, системою ціннісних орієнтацій, і є найкультурнішою частиною молоді, яка є важливим джерелом формування інтелігенції.

Між тим професійна школа, зауважує у своєму дослідженні Е. Зеєр [6], будучи соціальним інститутом, покликана готувати свого випускника до майбутнього соціально-професійного життя. Становлення майбутнього фахівця, зауважує вчений, є можливим лише за умови розвитку упродовж навчання аксіологічної спрямованості і професійної свідомості, соціального і професійного інтелекту, емоційно-вольової сфери, позитивного відношення до світу і до себе, самостійності, автономності, упевненості в собі тощо. Рішення цих завдань упродовж навчання співвідноситься з етапами навчання і виховання студента, а саме адаптації, інтенсифікації та ідентифікації. На етапі адаптації студенти-першокурсники пристосовуються до умов і змісту

навчального процесу, освоюють нову соціальну роль, налагоджують взаємини один з одним, з педагогами. На завершальному етапі навчання – етапі ідентифікації – важливого значення для студента-п'ятикурсника набуває формування професійної ідентичності, готовності до майбутньої професійної діяльності, ототожнення себе з майбутньою професією, формування готовності до виконання практичної діяльності, розвинення здатності до професійної самопрезентації.

Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити складові загального поняття темпоральності особистості, до якого входять особливості сприйняття часу людиною (почуття часу), переважаюча часова орієнтація (часова компетентність), особливості суб'єктивного переживання часу (емоційний компонент). Відповідно до визначених складових доцільно здійснювати добір психодіагностичного інструментарію для дослідження особливостей темпоральності студента.

У дослідженні взяло участь 30 студентів віком від 17 до 20 років та 30 студентів віком від 20-22 років. Якісна характеристика вибірки налічує 30 студентів першого курсу та 30 студентів п'ятого курсу факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету, спеціальності «Психологія».

Керуючись *метою* нашого дослідження ми відібрали ряд методик для проведення дослідження. Методики обирались на основі їх відповідності завданням дослідження та адекватності віку досліджуваних. Критеріями відбору діагностичного інструментарію були методична обґрунтованість методик, можливість проведення методик серед досліджуваних різного віку, а також можливість виявлення взаємозв'язку між результатами, які отримані за допомогою даних методик.

1. Шкала орієнтації у часі за методикою САМОАЛ (О. Лазукін, адаптація М. Каліна) [8].
2. Методика «Шкали переживання часу» Є. Головаха, О. Кронік [3].
3. Методика «Часові децентрації» Є. Головаха, О. Кронік [там само].

4. Дослідження сприйняття коротких інтервалів часу [5].

Завдання емпіричного дослідження полягало в тому, щоб визначити особливості психологічної структури темпоральності, зокрема її компонентів переживання та сприйняття часу, у студентів-психологів першого та п'ятого курсу. Для виконання поставленого завдання було проведено емпіричне дослідження, зокрема визначення середніх значень за досліджуваними показниками, результати представлені у табл. 1

Таблиця 1

Середні значення за досліджуваними показниками

Змінні (шкали переживання часу)	М	М
	1 курс (n=30)	5 курс (n=30)
I фактор – континуальне/дискретне		
Порожнє/ <i>насичене</i>	5,7	5,7
Безперервне/ <i>переривчасте</i>	4,8	3,3
Одноманітне/ <i>різноманітне</i>	4,6	5,5
<i>Цілісне</i> /роздроблене	3,5	2,9
II фактор – не напружене/напружене		
Тече повільно/ <i>тече швидко</i>	5,36	5,9
Плавно/ <i>стрибкоподібно</i>	4,36	4,3
<i>Стисле</i> /розтягнуте	3,8	3,6
<i>Організоване</i> /неорганізоване	2,4	3,3
III фактор – приємне/неприємне		
<i>Приємне</i> /неприємне	2,1	2,6
Безмежне/ <i>обмежене</i>	4,1	4,1
Часова орієнтація		
Орієнтація на теперішнє	11,1	10,98
Орієнтація на минуле	4,16	3,8
Орієнтація на майбутнє	8,4	11,2
Орієнтація у часі	9,78	10,87

Сприйняття часу (почуття часу)		
Оцінювання часу 30 сек.	29,5	29,0
Оцінювання часу 60 сек.	58,3	61,0
Оцінювання часу 120 сек.	112,8	114,0

В табл. 2. представлені результати порівняння за t-критерієм Стьюдента показників змінних, що вивчалися у студентів 1 та 5 курсів

Таблиця 2

**Результати порівняння компонентів темпоральності у студентів
1-го та 5-го курсів**

Змінні (шкали переживання часу)	Групи випробовуваних				t- значення
	1 курс (n = 30)		5 курс (n = 30)		
	М	σ	М	σ	
Тече повільно/тече швидко	5,37	2,9	6,03	1,3	1,7
Порожній/насичений	5,73	2,66	5,73	2,32	0
Плавно/стрибкоподібно	4,37	3,2	4,47	3,12	0,2
Приємний/неприємний	2,13	2,31	2,57	2,77	1,1
Безперервний/переривчастий	3,83	1,96	3,33	2,14	0,9
Стислий/розтягнутий	3,8	1,98	3,5	1,56	0,6
Одноманітний/різноманітний	4,6	2,3	5,47	1,29	1,6
Організоване/неорганізоване	2,4	1,18	3,33	1,64	2,1
Цілісний/роздроблений	3,53	1,99	2,87	2,16	1,2
Безмежний/обмежений	4,03	1,78	4,1	1,4	0,2
Орієнтація на теперішнє	11,3	2,85	9,4	2,29	2,9
Орієнтація на минуле	4,17	1,87	3,83	1,67	0,7
Орієнтація на майбутнє	8,43	3,08	11,4	1,79	5,2
Орієнтація в часі	9,78	1,09	10,87	0,65	3,2

Як видно з табл.1– 2, між студентами 1 та 5 курсів були виявлені відмінності в рівні виразності досліджуваних показників, а саме: студенти першокурсники переживають час більш *дискретно* (д) ніж *континуально*(к) він у них: насичений (д – 5,73), безперервний (к – 3 ,83), різноманітний (д – 4,6), тобто студенти на етапі адаптації ще не повністю відчують нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього, не зовсім уявляють своє життя цілісним, сприймають його переривчасто, дискретно. Це можна пояснити тим, що у ранній юності юнаки ще сприймають час дискретно, він обмежений для них безпосередньо минулим і теперішнім, а майбутнє здається буквальним, безпосереднім продовженням сьогодення. Минуле для них є зоною психологічного комфорту. Студенти п'ятого курсу переживають час як такий, що плине швидко (6,03) тобто вони гостро відчують біг часу, його починає не вистачати, і разом з тим він стає більш організованим (1 курс (2,4); 5 курс (3,33)). Крім того п'ятикурсники орієнтовані на майбутнє (1 курс (8,43); 5 курс (11,4)), а у студентів першокурсників часова орієнтація спрямована у бік теперішнього (1 курс (11,3); 5 курс (9,4)) і минулого (1 курс (4,17); 5 курс (3,83)). Студенти старших курсів певним чином дистанціюються від минулого, вони вважають своє теперішнє найбільш близьким до майбутньої діяльності професійної спрямованості. Орієнтацію на минуле у студентів перших курсів можна пояснити тим, що саме сфера минулого на початку навчання для студентів є певним особистісним ресурсом для набуття умінь прогнозування та планування майбутнього, завершенням особистісного самовизначення.

Щодо фактору *напруженості-ненапруженості* то у студентів, що взяли участь у дослідженні, він представлений рівномірно – час для них напружений коли тече швидко (1 курс (5,37); 5 курс (6,03)) та стрибкоподібно (1 курс (4,37); 5 курс (4,47)), не напружений коли стислий (1 курс (3,8); 5 курс (3,5)) та організований (1 курс (2,4); 5 курс (3,33)). Переживання напруженості часу є ключовою проблемою психології часу, оскільки суб'єктивна швидкість і подієва насиченість життя завжди впливають на сприйняття часу, відношення

до нього як цінності та організацію діяльності у часопросторі життя особистості.

Є. Головаха, О. Кронік [3] зазначають, що переживання напруженості часу є одним з головних при визначенні типологічних характеристик часових концепцій. Автори доводять, що представники динамічної концепції переживають час як стислий, швидкий, насичений, організований, представники статичної концепції переживають час як розтягнутий, повільний, порожній, неприємний, вільний від життєвої метушні.

За допомогою методики вдалося визначити емоційну характеристику часу, що проживається досліджуваними у теперішньому, зокрема час для них приємний (1 курс (2,13); 5 курс (2,31)) та обмежений (1 курс (4,03); 5 курс (4,1)). Вирішальну роль в переживанні обмеженості часу відіграє глибина майбутньої часової перспективи. Не випадково справжній оптимізм притаманний і індивідам і соціальним групам, які узгоджують свої прагнення з віддаленою історичною перспективою. У літературі також можна знайти дані про зв'язок між глибиною майбутньої перспективи і оптимістичною оцінкою людиною своїх можливостей, силою «Я».

Отримані результати за шкалою орієнтації у часі студента за методикою САМОАЛ дозволили визначити, наскільки студенти різних курсів схильні жити в сьогоденні, не відкладаючи справи на майбутнє і не намагаючись повернутися в минуле. Студенти за шкалою орієнтації у часі мають високі показники (1 курс (9,78); 5 курс (10,87)), Високий результат характерний за методикою характерний для осіб, що добре розуміють екзистенційну цінність життя «тут і тепер», здатних насолоджуватися актуальним моментом, не порівнюючи його з минулими радощами і не знецінюючи передчуттям прийдешніх успіхів, низькі результати показують люди, невротично занурені в минулі переживання, із завищеним прагненням до досягнень, недовірливі і невпевнені в собі. Тобто отриманий результат відповідає віку досліджуваних та особливостям психофізіологічного розвитку особистості юнацького віку.

Психолого-педагогічні дослідження з проблеми організації часу життя студентів показують, що саме організація часу життя пов'язана з такими найважливішими процесами в навчальній діяльності як входження в нове освітнє середовище, оволодіння навичками самостійної роботи, успішністю навчальної діяльності в цілому. Доцільна і результативна діяльність можлива тільки при правильній організації її в часі, що у свою чергу залежить від багатьох якостей і структурної будови психологічного часу особистості. Саме в юнацькому віці розвиток самосвідомості покликаний не тільки для впорядкування своїх психологічних якостей, але і по використанню їх для вироблення власного способу життя. Студенти, оволодівши організаційно-регуляційними вміннями, краще усвідомлюють сенс власної життєдіяльності та досяжність поставлених цілей тощо.

Головним показником адекватності відчуття, переживання часу є збіг особистого часового центру з хронологічним сьогоденням, а причиною неадекватності є часові децентрації, пов'язані з орієнтацією на минуле і майбутнє. У контексті дослідження було визначено, що орієнтація на *теперішнє* складає 11,3 – у першокурсників та 9,4 – у п'ятикурсників відповідно, на *минуле* – 4,17 та 3,83, на *майбутнє* – 8,43 та 11,4). Отримані результати дозволяють стверджувати, що у досліджуваній вибірці часовий центр співпадає з хронологічним сьогоденням, отже сприйняття і переживання часу є адекватним, нормальним відповідно до віку досліджуваних. При аналізі даних за методикою «Часові децентрації» обов'язковим є врахування віку досліджуваних. Графічний розподіл даних за методикою представлено на рис. 1.

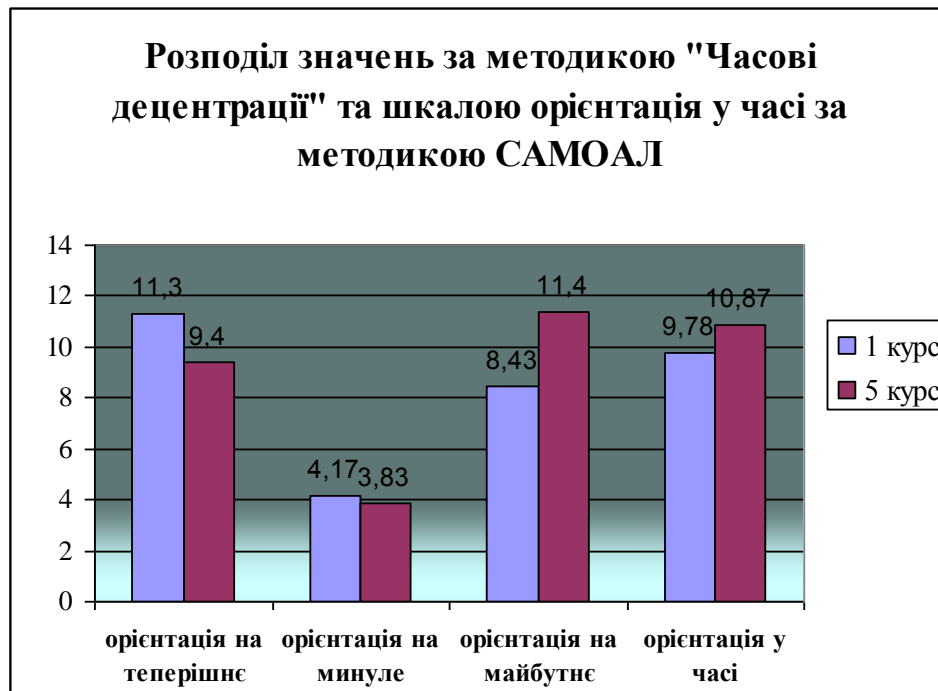


Рис. 1. Розподіл значень за методикою «Часові децентрації».

При дослідженні особливостей сприйняття часу, також важливим є врахування віку досліджуваних, так як він суттєво впливає на точність сприйняття часу, у дослідження було визначено тенденцію до недооцінювання – 30с. (29,5 – 1 курс; 29,0 – 5 курс), 60с. (58,3; 61,0), 120с.(112,8; 114). Багаторічні дослідження Д. Елькіна показують, що між сприйняттям часу і діяльністю є прямий зв'язок: чим точніше сприйняття часу, тим успішніше діяльність.

Час має свою власну структуру, він універсальний і багатоаспектний. У житті людини час представлений його модусами – минулим, сьогоденням, майбутнім. Психологічну структуру сприйняття і переживання часу, що екзистенційно проживається, складають: *якісна тривалість* – наповнення часу подіями; *перехідність* (модуси часу: минуле, теперішнє і майбутнє); *сполученість* – поєднання минулого, теперішнього і майбутнього, що пов'язане з подіями, які переживаються особистістю. У житті людини час невіддільний від життєвих подій та набутого досвіду. Темпоральна цілісність життя людини розкривається в події, коли часова тривалість наповнюється досвідом.

Аналіз зазначених наукових підходів до категорії часу зумовив визначення темпоральності особистості як прояв людини в часі, в часових аспектах життя, що включає: особливості сприйняття і переживання часу, особливості регуляції поведінки та організації діяльності в часі.

Отже, у дослідженні здійснено теоретичне узагальнення сучасних досліджень у галузі психології організації часу, зокрема її складових сприйняття та переживання часу особистістю юнацького віку. Отримані упродовж дослідження результати дозволяють сформулювати такі **висновки**.

1. Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити складові загального поняття темпоральності особистості, до якого входять *особливості сприйняття часу* людиною (почуття часу), *переважаюча часова орієнтація* (часова компетентність), *особливості суб'єктивного переживання часу* (емоційний компонент). Відповідно до визначених складових здійснено добір психодіагностичного інструментарію для дослідження особливостей сприйняття і переживання часу особистості студента.

2. Емпірично досліджено, що студенти першого курсу, переживають час більш *дискретно* (д) ніж *континуально* (к) він у них: насичений (д – 5,73), безперервний (к – 3,83), різноманітний (д – 4,6), тобто студенти на етапі адаптації ще не повністю відчують нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього, не зовсім уявляють своє життя цілісним, сприймають його переривчасто, дискретно.

3. Студенти п'ятого курсу переживають час як такий, що плине швидко (6,03) тобто вони гостро відчують біг часу, його починає не вистачати, і разом з тим він стає більш організованим (1 курс (2,4); 5 курс (3,33)). Крім того п'ятикурсники орієнтовані на майбутнє (1 курс (8,43); 5 курс (11,4)), а у студентів першокурсників часова орієнтація спрямована у бік теперішнього (1 курс (11,3); 5 курс (9,4)) і минулого (1 курс (4,17); 5 курс (3,83)). Студенти старших курсів певним чином дистанціюються від минулого, вони вважають своє теперішнє найбільш близьким до майбутньої діяльності професійної спрямованості.

4. Головним показником адекватності відчуття, переживання часу є збіг особистого часового центру з хронологічним сьогоднішнім, а причиною неадекватності є часові децентрації, пов'язані з орієнтацією на минуле і майбутнє. У контексті дослідження було визначено, що орієнтація на *теперішнє* складає 11,3 – у першокурсників та 9,4 – у п'ятикурсників відповідно, на *минуле* – 4,17 та 3,83, на *майбутнє* – 8,43 та 11,4).

Отримані результати дозволяють стверджувати, що у досліджуваній вибірці часовий центр співпадає з хронологічним сьогоднішнім, отже сприйняття і переживання часу є адекватним, нормальним відповідно до віку досліджуваних.

5. Отримані результати за шкалою орієнтації у часі за методикою САМОАЛ дозволили встановити, що досліджувані за шкалою орієнтації у часі мають високі показники (1 курс (9,78); 5 курс (10,87)), високий результат за методикою характерний для осіб, що добре розуміють екзистенційну цінність життя «тут і тепер», здатних насолоджуватися актуальним теперішнім, не порівнюючи його з минулими радощами і не знецінюючи передчуттям прийдешніх успіхів, низькі результати показують люди, невротично занурені в минулі переживання, із завищеним прагненням до досягнень, недовірливі і невпевнені в собі. Тобто отриманий результат відповідає віку досліджуваних та особливостям психофізіологічного розвитку особистості юнацького віку.

6. При дослідженні особливостей сприйняття часу, також важливим є врахування віку досліджуваних, так як він суттєво впливає на точність сприйняття часу, у дослідження було визначено тенденцію до недооцінювання – 30с. (29,5 – 1 курс; 29,0 – 5 курс), 60с. (58,3; 61,0), 120с.(112,8; 114). З віком варіабельність і точність відмірювання часових інтервалів збільшується. Вченими доведено, що у віці 18-20 років у особистості остаточно формується здатність оцінювати і відміряти час, але дослідники зауважують, що у дорослої людини відчуття часу може бути неоднозначним по відношенню до об'єктивного часу.

Зазначене вище дозволяє стверджувати про те, що студенти п'ятого курсу більш орієнтовні на майбутнє як простір професійного та особистісного розвитку, а студенти першого курсу – на минуле спираючись на нього як на ресурс упродовж періоду адаптації до змінених умов середовища.

Сприйняття і переживання часу особистості залежить від щонайменше двох факторів: онтогенезу як природного розвитку особистості та фактору соціального формування особистості юнака, тобто його соціалізації. У свідомості людини формується певна система узагальнених часових уявлень, тобто концепції часу в масштабі її життя. Час існує об'єктивно, змінено лиш уявлення про нього, суб'єктивним є його сприйняття та переживання. Отримані результати дозволяють стверджувати, що компоненти темпоральності, зокрема сприйняття та переживання часу в процесі розвитку особистості студента від етапу адаптації до етапу ідентифікації набувають якісної і структурної зміни.

Перспективи подальших розвідок. Вивчаючи психологічні закономірності сприйняття і переживання часу, у подальшому маємо на меті детально розглянути усвідомлення модусів часу в юнацькому віці як складові структури самосвідомості та провести кореляційний аналіз даних.

Література:

1. Болотова А. К. Психология организации времени : учеб. пособие для вузов / А. К. Болотова. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 254 с.
2. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с. – (Сер. «Мир психологии»)
3. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – М. : Смысл, 2008. – 267с.
4. Ковалев В. И. Формы и способы жизнетворчества личности как разновидности человеческой темпоральности / В.И. Ковалев // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. №12. Психологія : зб. наук. пр. – К. : НПУ, 2005. – № 6(30). – Ч. II. – 43-53с
5. Пашукова Т. И. Практикум по общей психологии : учеб. пособие /

Т. И. Пашукова, А. И. Допира, Г. В. Дьяконов. – М. : Ин-т практ. психологии, 1996. – 99 с.

6. Психология профессионального развития: учеб. пособие / Э. Ф. Зеер. – М. : Академия, 2006. – 240 с.

7. Ральникова И. А. Жизненные перспективы личности в научной парадигме психологического знания [Электронный ресурс] / И. А. Ральникова : Режим доступа : <http://izvestia.asu.ru/2011/2-1/psych/TheNewsOfASU-2011-2-1-psyh-03.pdf>.

8. Фетискин Н. П. Диагностика самоактуализации личности (А. В. Лазукин в адаптации Н. Ф. Калина) [Электронный ресурс] / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М. , 2002с. – С.426-433. : Режим доступа : <http://www.psylist.net/praktikum/00312.htm>

9. Хухлаева О. В. Психология развития : молодость, зрелость, старость : учеб. пособие / О. В. Хухлаева. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 208 с.

10. Швалб Ю. М. Психологические модели целеполагания: моногр. / Ю. М. Швалб. – К. : Стилос, 1997. – 240 с.